

דעה ג': (מנהג תימן) לעולם קוראים אך ורק בטעם העליון (והטעם התחתון כלל לא נמצא בספרי התימנים, והטעם הזה יבואר להלן).¹

דעה ד': תמיד יש לקרוא בטעם התחתון, והטעם העליון אין מטרתו לקריאה כלל.²

דעה ה': את עשרת הדברות הכתובים בפרשת יתרו יש לקרוא בשבועות בעליון, ובפרשת יתרו בתחתון. ואת עשרת הדברות הכתובים בפרשת ואתחנן יש לקרוא בציבור בעליון וביחיד בתחתון.³

ג. מתי ומדוע נוסדו שתי מערכות הטעמים:

ההשערה המקובלת היא שהחילוק שבין הטעם העליון לטעם התחתון, הוא מחלוקת מסורות בין בני ארץ ישראל לבני בבל

שהחזיקו בדעה זו יותר משום הקושיא שהביא רש"ד על מנהג אשכנז, מדוע הונחו שתי הנגינות גם בפרשת ואתחנן אחר שאין קוראים בהם כלל בשום פעם, וטענה זו מתעצמים בה הספרדים על האשכנזים. עכ"ד (ואכן משום טענה זו כתב היעב"ץ שמחזורתא כמנהג הספרדים). ועיין במנהג ה' ובהערה ט' שם, שמנהג זה חודש משום טענה זו.

ועל עצם הטענה ישנם כמה תירוצים, רש"ד תירץ שבשבועות אין חיוב לקרוא דוקא בדברות שביתרו, אלא אפשר לקרוא גם בדברות שבואתחנן, ולכן הונחו שתי מערכות הטעמים גם שם, והשיגו ר"ה שמפרש בגמ' (מגילה ל"א ע"א) שיש לקרוא בשבועות בדברות הראשונות דוקא. ור"ה תירץ שהונחו להורות על אופן חלוקתם לעשרה, אך לא שנקראים כן. ובשולחן הקריאה תירץ בשם רב"צ מו"ץ דוילנא שהטעם העליון בפרשת ואתחנן נועד לקריאת המלך בהקהל שהיו שם כל ישראל כמו במתן תורה. אך ע"פ מה שיבואר להלן מנין מקור שתי מערכות הטעמים, מיושב היטב מדוע הונחו טעמים כפולים גם בפרשת ואתחנן, וממילא אין צורך להגיע לתירוצים אלו.

¹ כן הוא בכל כתבי היד והדפוסים של התימנים. וכן העיד בספר אבן ספיר (ח"ב עמ' ר"ל בהערה) שהחומשים כתבי יד בתימן כולם בטעם העליון לבד, וכך הם קוראים לעולם, ואין להם טעם התחתון.

² כן דעת רמ"ע מפאנו (ספר עשרה מאמרות, מאמר מאה קשיטה, סימן ק). וכן כתב גם המדקדק רז"ה (שערי תפילה סימן שכ"ה), וכן הביא באשל אברהם בוטשאטש (מהדורה תניינא סי' תצ"ד) בשם ספר קטן ממדקדק אחד, מצד מה שכתבו בזהר שהטעם העליון הוא בבחינת סוד.

דעת רמ"ע היא, שהטעם התחתון ניתן לקריאה, והעליון נכתב רק לדרשה או לגופיהו להבחין בין דיבור לדיבור (ורמ"ע כתב שכן המנהג, וכנראה שכן היה מנהג מקומו, אך מעניין שלא מצאנו שום שריד למנהג זה. ומה שכתב רז"ה ששמע ממגידא את מאנשי מדינת פולין שיש שם קהילה אחת שקוראים לעולם בטעם התחתון, אינו נאמן בזה אחר שכבר הוכיח היעב"ץ שכתב שם כמה דברים שאינם אמת, ואם אמת הוא למה לא פירט שם הקהילה, וכמו שכבר העיר בשערי דמעות (שם).

ולדעת רז"ה הם בבחינת קרי וכתבי שהעליון הוא כתיב והתחתון הוא קרי, ולכן יש לקרוא רק כהקרי ככל קרי וכתבי שבתורה. וכבר דחו האחרונים (יעב"ץ, סיג לתורה, רש"ד, ר"ה, היכל הברכה, בעל ההערות בספר תלמוד לישון עברי) את דברי רז"ה מכל וכל, דלא שייך קרי וכתבי בטעמים שאינם כתובים בתורה כלל, אלא הם תורה שבע"פ (לשון היעב"ץ "נטל תשעה קבין שיחה וגסות רוח ויוהרא, ואם היה אומר דברי טעם ומביא ראיה לדבריו החרשתי וכו' אבל לעמוד במקום גדולים ולדבר על צדיקים עתיקים בגאווה ובגודל לבב בלי שום טעם ולא ריח ראיה וענין וכו' והנה הוא מבהיל הרואים בשיחה בטלה וטפלה וכו' והאריך שם מאד לבטל דעתו. לשון רש"ד "ואין זאת אלא דיבור בלי מחשבה". לשון רז"ה "ואלה דברי רוח וכל השומע יצחק לו". וכן שאר האחרונים ביטלו דבריו מכל (וכל).

ואע"פ שיש מי שהביא את דעת רז"ה (פמ"ג סי' תצ"ד), אכתי רוב אחרונים פליגי עליו בתוקף וביטלו דבריו. ואף האחרונים בסימן תצ"ד שנמשכו אחר רז"ה וכינו את הטעמים קרי וכתבי (שו"ע הרב, בה"ל), לא עלתה על דעתם כלל לנהוג כדעתו, שהלא לפי דעתו לא קוראים כלל בעליון בשום פעם, שהרי אין לקרוא כהכתבי, והם כתבו בפירוש שבשבועות קוראים בטעם העליון, ורק השתמשו בהגדרה זו של קרי וכתבי.

³ כן כתב בגזירות שמשון (סי' תצ"ד). ומוכח מלשונו שטעמו משום שנקט שיעיקר המנהג הוא לקרוא בטעם התחתון בציבור, ולכן ינהגו כן בפרשת יתרו, אלא שאם גם בדברות שבפרשת ואתחנן ינהגו כן, יקשה למה הונח שם הטעם העליון, ומשום הכי כתב שבפרשת ואתחנן יש לחלק בין ציבור ליחיד. אך עיין לעיל סוף הערה ו', ולקמן פרק ג' ד' ובהערה כ"א, שיבואר הענין היטב מדוע אין זו קושיא כלל, וממילא אין צורך להגיע לדבריו.

בחלוקת הפסוקים, שבני א"י קראו לפי חלוקת הטעמים הרגילה, ובני בבל חילקו את הפסוקים לפי הדברות. ואע"פ שבסתם אנו נוהגים בענייני מסורה כבני א"י, וא"כ היה עלינו לקרוא תמיד בטעם התחתון, בזה התקבלה גם דעת בני בבל לקריאה בזמנים מסוימים⁴. ויש ראיות רבות להשערה זו⁵.

כמו כן הועלתה השערה נוספת⁶, שהחילוק שבין הטעם העליון והתחתון הוא משום התרגום, שהלא עזרא תיקן לתרגם את הקריאה⁷, ואין קוראין למתורגמן יותר מפסוק אחד, אלא מתרגמים פסוק פסוק⁸, ובעשרת הדברות לא רצו לתרגם כל פסוק לעצמו, כי אם כל דיבור לבדו, כדי לבאר ענינו בשלמות יתרה ע"י זה ולהראות יושר הדבר, ולכן את הפסוקים שיש בהם כמה דברות חלקו לכמה פסוקים קצרים, כדי שכל דיבור יהיה נקרא ומתרגם לבדו בבאור שלם, וכן את הדברות המחולקות לכמה פסוקים, חברו לפסוק אחד ארוך כדי לתרגמם בפעם אחת. אך זה עשו רק בצבור שקוראים עם תרגום, אבל ליחיד הניחו הטעם התחתון לקרוא כל פסוק לבדו כבכל התורה.

וקשה על ההשערה הראשונה, שגם אם אכן הטעם העליון הוא מסורת בני בבל והתחתון הוא מסורת בני א"י, מדוע ומנין יצא להם לחלק כן, מה שלא מצאנו בשום מקום אחר בתורה שנחלקו בני בבל ובני א"י בחלוקת הפסוקים באופן כה שונה זה מזה⁹, ובפרט שלפי טעמי בני בבל החלוקה זרה מאד שיש פסוקים עם שתי תיבות בלבד¹⁰, ויש פסוקים ארוכים מאד, מה שלא מצאנו בכל התורה. ועוד יקשה, מדוע קיבלו בני א"י גם את מסורת בני בבל מה שלא מצאנו בשום מקום אחר, ובפרט באופן כזה שלא קיבלו לגמרי אלא בשילוב עם המסורה הקיימת, ובפרט אחר שחלוקה זו זרה מאד כנ"ל.

ונראה ששתי ההשערות אמת, וכשתיקן עזרא לקרוא תרגום, תיקן גם את הטעם העליון על מנת לקרוא בתרגום כל דיבור בשלמות עם

⁴ בין בני בבל לבני א"י היו חילוקים רבים בענייני מסורה (עיין שבת נ"ה ע"ב תוד"ה מעבירים כתיב, ובגליון הש"ס שם, המציינים מקומות רבים בהם אנו נוהגים בענייני מסורה שלא כהתלמוד בבלי). ובני בבל מכונים במסורה מדינחאי, כלומר מזרחיים, משום שבבל מזרחית לארץ ישראל, ובני א"י מכונים מערבאי, כלומר מערביים, שארץ ישראל מערבית לבלב. ולמעשה המסורה המקובלת בידינו ברוב המקומות היא כמערבאי ולא כמדינחאי.

⁵ והראיה, שאע"פ שאנחנו נוקטים בסתם כמערבאי, בזה נמצאים בספריו שתי ההטעמות, ואף בכתבי היד הטברנים המובהקים שמנהגם כמערבאי, מוטעם גם הטעם העליון.

ויתכן שאע"פ שמערבאי קיבלו גם את מסורת מדינחאי בזה, בני מדינחאי לא קיבלו את מסורת מערבאי בזה כלל. ולכן לתימנים שנהגו בזה כמנהג בבל, יש רק את הטעם העליון בלבד.

⁶ להלן בפרק ל' יבואר ראיות להשערה זו.

⁷ כן כתב בספר דברי קהלת (עמ' 113). וכן בשו"ת רשב"ן (או"ח סי' קצ"ב) כתב מעין זה.

⁸ מגילה ג' ע"א, נדרים ל"ז ע"ב.

⁹ משנה מגילה (כ"ג ע"ב): הקורא בתורה לא יפחות משלושה פסוקים ולא יקרא למתורגמן יותר מפסוק אחד וכו'.

¹⁰ וראיה לזה ממניני פסוקי הפרשיות ופסוקי הספרים שנמסרו במסורה, שמנין פסוקי הפרשיות הוא מנין מדינחאי, ומנין פסוקי הספרים הוא מנין מערבאי (עיין לקמן הערה נ"ז), ובכל זאת אין ביניהם חילוק, וסכומי שני המנינים שווה (פרט לעשרת הדברות, כאשר יבואר להלן). ומה שכתוב בגמרא (נדרים ל"ח ע"א, קידושין ל' ע"א) שבמערבאי חילקו את הפסוק וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי פָא אֵלַיךְ בְּעַבְדִּי (שמות י"ט ט') לג' פסוקים, אין זה מנהג כל מערבאי, שהרי אנחנו שנהגים כמערבאי לא מחלקים כן, אלא שבא"י היו שחילקו כן ע"פ מסורת שבידם, אך דעת מערבאי לא התקבלה כן, וגם הגמרא ציינה כחידוש שחלקו בחלוקת הפסוקים, ומשמע שלא חלקו בזה במקומות נוספים.

¹¹ על זרות זו של פסוק עם שתי תיבות בלבד ראה בתוס' ישנים קידושין ל' ע"א ד"ה יתר עליו, שפשוט להם שלא יתכן פסוקים של ב' תיבות בלבד. וכן בדברי החזקוני (שמות כ' י"ד) גבי הטעם העליון משמע שפסוק מב' תיבות חידוש הוא.

ה. מדוע נקראים "עליון" ו"תחתון":

ע"פ זה יבואר ג"כ מדוע נקראו בשמות "טעם עליון" ו"טעם תחתון"¹², שנאמרו באחרונים כמה טעמים לשמות אלו, יש מי שכתב שנקראו כן משום שהטעם העליון הוא נגינות גבוהות וקולות חזקות, לא כן התחתון שהוא ניגון נמוך וקולו לא ישמע¹³, ויש מי שכתב שנקראו כן משום שבטעם העליון רוב הטעמים מסומנים ע"ג האות, ובטעם התחתון רוב הטעמים מסומנים תחת האות¹⁴, ויש מי שכתב שהדבר נתינתו למשה מפי הגבורה בטעם העליון, ואילו משה אמר לישראל בטעם התחתון, ולכן נקראים בשמות אלו¹⁵.

אך ע"פ האמור לעיל, נראה לומר טעם נוסף למקור השמות עליון ותחתון, שהלא בני בבל לא סימנו את תמונות הטעמים כבני טבריה שחלקם מעל האות וחלקם מתחת האות, אלא סימנו את כל הטעמים רק מעל האות¹⁶, ולכן מערכת הטעמים של בני בבל נקראת טעם עליון. אך בני טבריה סימנו את תמונות הטעמים גם מתחת האותיות, ולכן מערכת הטעמים של בני טבריה נקראת טעם תחתון¹⁷.

ו. שיבושים שנוצרו מחמת ההטעמה הכפולה:

ברוב הדפוסים כיום, עשרת הדברות מודפסים פעמיים, כשפעם אחת הם מוטעמים בטעם העליון, ופעם אחת בטעם התחתון. אך בכתבי היד ובדפוסים הקדומים עשרת הדברות כתובים פעם אחת בלבד, כשהטעם העליון והתחתון מוטעמים ומנוקדים בכתוב כאחד, כגון: זְכוֹר אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ פֶּלֶל-

תרגומו, וכן"ל, ונהגו בזה גם בני בבל וגם בני ארץ ישראל כשקראו עם תרגום, אלא שבארץ ישראל בטל המנהג לתרגם כבר מימים קדמונים¹⁸, ולכן חזרו להשתמש בטעם התחתון לקריאה בציבור, ומשום כך הטעם התחתון נקרא הטעם של בני ארץ ישראל, אך בבבל לא פסקו מעולם לתרגם¹⁹, ולכן קראו תמיד בטעם העליון, ומשום כך הטעם העליון נקרא הטעם של בני בבל.

ד. הטעם למנהגים השונים מתי קוראים בעליון ומתי בתחתון:

ע"פ זה יובנו היטב מקורות המנהגים השונים מתי לקרוא בטעם העליון ומתי בתחתון, שהלא בימי הגאונים כבר בטל המנהג לתרגם בשבתות השנה, וכשבטל המנהג לתרגם ממילא חזר הדין שיש לקרוא גם בציבור בחלוקת הפסוקים הרגילה של הטעם התחתון, אלא שהשאירו את הטעם העליון לקריאה בציבור זכר למנהג שקראו כן בציבור בזמן שתרגמו, ולכן בני ספרד נוהגים לקרוא בציבור לעולם בטעם העליון זכר למנהג הקדום בזמן התרגום שכך קראו בציבור. אך בני אשכנז, שגם לאחר שבטל מנהג התרגום בשבתות השנה, המשיכו לתרגם בחג השבועות²⁰, לא הוצרכו להניח זכר לקריאה בטעם העליון בשבתות השנה, שהרי המנהג לתרגם עדיין היה נהוג אצלם בשבועות, ולכן בשאר שבתות השנה קראו בטעם התחתון, ורק בשבועות קראו בטעם העליון משום התרגום, וכשבטל באשכנז גם המנהג לתרגם בשבועות השאירו הזכר לזה רק בקריאת חג השבועות כמו שנהגו לפני כן²¹.

ולפ"ז אפשר לבאר גם את מנהג התימנים שקוראים תמיד בטעם העליון ואין להם את הטעם התחתון כלל, משום שאצלם מעולם נמשך המנהג לתרגם, ולכן קראו רק בטעם העליון, וכנראה שמשום כך נשכח מהם הטעם התחתון²² שלא היה נקרא בציבור כלל²³.

¹² ביטול המנהג לתרגם הוא קדום מאד, וכדאיאת בתשובה מרב נטרונאי גאון (ברודי סימן מ"ה, והובאה התשובה בסדר ר"ע גאון שחרית של שבת, ובטור או"ח סימן קמ"ה, ובעוד ראשונים) שנשאל על אלו שאין מתרגמים, וכן בתוס' (מגילה כ"ג ע"ב ד"ה לא שנו) כתב שהמנהג לא לתרגם. וגם בזמן הגמרא היו מקומות שפסקו מלתרגם כדמשמע במגילה כ"ג ע"ב, ובירושלמי מגילה פ"ד הלכה א' (וכמו שהביא הרא"ש במגילה פ"ג סימן ו'), אלא שבזמן הגמרא רק במקומות מועטים נהגו שלא לתרגם, ובזמן הגאונים התפשט המנהג, ובזמן הראשונים אנו מוצאים שכבר נהגו כן ברוב המקומות.

¹³ וכמנהג בני תימן שלא פסקו מעולם לתרגם, שהתימנים נוהגים בדברים רבים כמנהג בבל, וכגון בזה שנהגו לנקד בניקוד הבבלי עד הדורות האחרונים ממש (עיי' הערה י"א והערה כ"ח), וכן הגייתם משקפת את ההגייה הבבלית שלא הבחינה בין פתח לסגול.

¹⁴ כמובא בתוס' מגילה כ"ד ע"א ד"ה ואם היו, ובמחזור ויטרי סימנים רצ"ט - שי"א, ובחזקוני שמות כ' י"ד, ובסדר טרוייט סימן י', ועיי' בב"ח או"ח סי' קמ"ה סק"א.

¹⁵ ולפי זה, אין להקשות על מנהג האשכנזים למה יש טעם עליון בדברות שבפרשת ואתחנן אחר שלא קוראים בו בשום פעם, כמו שהקשו היעב"ץ ורש"י, משום שהטעם העליון לא נועד לציבור או לשבועות, אלא הטעם העליון הוא מסורת מדינא, או חילוקי פסוקים לקריאה עם תרגום, אלא שקוראים בו בשבועות או בציבור מטעמים מסוימים.

¹⁶ ואע"פ שמוטעם כן בספרים, בכ"ז מובן שנשתכח, שהרי המנהג לתרגם החל להיפסק כבר בזמן הגמרא, ובזמן הגאונים כבר נשתרש המנהג שלא לתרגם (עיי' לעיל הערה י"ח), וציור הטעמים נחדש רק בזמן הגאונים, וקודם לכן נמסרה נגינת הטעמים כתורה שבע"פ, וכתבי היד של המקרא עם טעמים החלו להיות נפוצים רק סמוך ממש לזמן הראשונים, ומסוף זמן האמוראים עד קרוב לזמן הראשונים, שהוא פרק של מאות שנים, יתכן מאד שנשתכח הטעם התחתון מבני בבל אחר שלא קראו בו בציבור, וכשהתחילו להטעים בספריהם הטעמים כבר בטעם העליון בלבד שרק הוא נשתמר אצלם כתורה שבע"פ. ואילו אצל בני ארץ ישראל שבתקופה זו פסקו מלתרגם נשתמר גם הטעם התחתון משום שחזרו לקרוא בו בציבור, ואף שלאחר מכן הספרדים שבו לקרוא בציבור בטעם העליון, כבר לא נשתכח מהם הטעם התחתון אחר שהטעמים בספריהם.

¹⁷ שדבר שאינו בציבור משתכח ביתר קלות, וכגון טעמי אמ"ת (איוב משלי תהילים) שנגינתם נשתכחה מרוב העדות (וכמובא כבר בתוס' ב"ב י"ד ע"ב ד"ה בפורענותא), כיון שאין קריאה בציבור בטעמים אלו, משא"כ שאר טעמים שלא נשתכחו משום שקוראים בהם בציבור.

¹² אמנם, יש לציין ששמות אלו לא מצויים בקדמונים שדיברו בטעמי הדברות. בכתבי היד הקדומים מכונה הטעם התחתון "טעמא קדמא". החזקוני מכנה אותם "נגינות גדולות" ו"נגינות קטנות" (אמנם בלשונו נגינות גדולות או קטנות אינו שם כולל למערכת הטעם העליון או התחתון, אלא נגינות גדולות היינו שמחברים פסוקים רבים יחד, וקטנות היינו שמחלקות את הדברות לפסוקים קטנים, ולכן כותב שבשבועות קוראים את לא יהיה ואת זכור בנגינות גדולות, ואת לא תרצה לא תנאף בנגינות קטנות). מהר"י חביב מכנה אותם גבוהים ושפלים. בלקט יושר מכנה אותם נגינות עליונות ונגינות תחתונות. ובמשאש בנימין כבר מזכירן בשם המקובל, טעם עליון וטעם תחתון, ואחריו כבר נזכר שם זה בכל האחרונים.

¹³ כן כתב היעב"ץ, וראה בהערה הבאה.

¹⁴ כן כתב רד"ה, וכן כתב המעיר בתלמוד לשון עברי (סימן שפ"ז הערה 1). והיעב"ץ תלה את שני הטעמים הללו זה בזה, וכתב בהגהתו שהטעמים שנגינתם בהרמת קול הונחו מעל האותיות, והטעמים שאין בהם משיכת הניגון למעלה הונחו תחת האותיות.

¹⁵ רד"ה. וכן נראה קצת מדברי החתם סופר שכתב (שו"ת יו"ד ח"ב סי' ר"ס) שבקריאה בציבור כל פסוק בפני עצמו לכוון עשרה דברות מכוונות כמו שנאמרו בסני. אמנם, אין הכרח בדבריו שסבר כרז"ה שחילק בין אמירת הקב"ה לאמירת משה, ויתכן שחילק בין אמירת הדברות בהר סיני לאופן קריאת הדברות הכתובים בתורה.

¹⁶ שהיו ג' מיני צורות של ניקוד וטעמים, של בני ארץ ישראל, של בני טבריה, ושל בני בבל (כמבואר במחזור ויטרי סימן תכ"ד). הטעמים והניקוד המקובלים בידנו הם של בני טבריה, וטעמי בני בבל וכן הניקוד שלהם, אינו מסומן תחת האות כלל, אלא מסומן מעל האות בלבד (התימנים נהגו לנקד בניקוד הבבלי עד הדורות האחרונים, וכן בנגינת קהיר נמצאו כתבי יד עתיקים המנוקדים ומוטעמים בניקוד בבל).

¹⁷ כן כתב שמחה פינסקר בספר לקוטי קדמוניות (עמ' ל"ו) ובספר מבוא אל הניקוד האשורי (עמ' 46).

¹⁸ האות כ"ף של "כל" מנוקדת בדגש ורפה, דגש בטעם התחתון, ורפה בטעם העליון, הדגש מסומן ע"י הנקודה שבתוך האות, והרפה מסומן ע"י הקו שמעל האות. שכל כתיב היד הקדומים על כל אות ששייך בה דגש ורפה, היו מסמנים דגש ע"י נקודה בתוך האות, ורפה ע"י קו מעל האות. הסופרים המאוחרים יותר, השיטו את קו הרפה, והשתמשו בדגש ובהשמטתו בלבד.

מִלֵּאכָתָךְ, שֶׁכָּל מִלָּה מוֹטַעֲמַת בְּשָׁנֵי טַעֲמִים. וְכַגּוֹן: עַל-פָּנֶיךָ, שֶׁהֵנוּ"ן מְנוּקֶדֶת בְּקִמְצָה וּפְתַח יִחְדִּיז"ל.¹⁴

בעקבות זאת נוצרו שיבושי קריאה שונים, היו קוראים שלא ידעו ולא הבינו שהן שתי מערכות שונות של טעמים וניקוד, וקראו בשני הטעמים יחדיו, והיו קוראים שאע"פ שידעו שהן שתי מערכות שונות, לא ידעו להבדילן זו מזו כהגון, והטעו חלק מהמילים בטעם העליון וחלקן בתחתון, וכך אנו מוצאים בכמה ספרי אחרונים שהתריעו מפני הטעמות כפולות ומעורבות אלו.¹⁵

הראשון שחילק את הטעמים לשתי מערכות נפרדות ע"מ להקל על הקורא, הוא האור תורה, שהדפיס את הדברות פעמיים, והטעים אחת מהן בטעם העליון ואחת מהן בטעם התחתון, ובעקבותיו עשו כן רוב הדפוסים.

ז. האפשרויות לחלוקת מערכות הטעמים:

כיון שמטרת הטעם העליון היא לחלק כל דיבור בפסוק נפרד, תיבת עֲבָדִים שהיא סוף הדיבור הראשון צריכה להיות מוטעמת בסוף פסוק. אלא שאם נטעימה בסוף פסוק בטעם העליון, יקשה מדוע יש בה טעם נוסף, והלא גם בטעם התחתון הפסוק ראוי להיות נקרא בפני עצמו, וכמו בדברות לֹא תִשָּׂא, פֶּגַד אֶת אֶבְיֶךָ, לֹא תִחַמֵּד, שמחמת שהן דברות קצרות, אין בהן חילוק בין הטעם העליון לטעם התחתון.

ומכיון שתיבת עֲבָדִים מוטעמת בטעמים כפולים, הניח האור תורה שהטעם סו"פ שייך לטעם התחתון ולא לעליון, ויש כאן שינוי משאר הדברות בטעם העליון, בזה שכלולות שני הדברות

¹⁴ וברוב כתבי היד והדפוסים הוסט הפתח לתחת האות יו"ד מחמת חוסר המקום תחת הנו"ן לקמץ פתח וסו"פ יחדיו, ומזה הגיעו השיבושים לקרוא את היו"ד בפתח, עיין בהערה הבאה.

¹⁵ במשאת בנימין כותב על הקוראים שאינם יודעים כיצד להפריד את המערכות, ומעריכים וקוראים קצת בזה וקצת בזה, וז"ל: ואלמלא היו קוראין כל הפרשה בטעם אחד דהיינו בטעם התחתון לבדו שהיא עיקר או אפילו בטעם העליון לבדו היו יוצאין ידי הקריאה לטעם האחד אבל הן מערבבין את הפסוקים ומקלקלין את הנקודות שלא כדון שהרי אין אוחזין לא בטעם העליון ולא בתחתון רק מטפסין ועולין מטפסין ויורדין פעם בעליון פעם בתחתון כמשוערין.

ומדברי רמ"ע מפאנו משמע שהיו שמחוסר ידע הטעו את א' בטעמים יחדיו, וז"ל: באור הטעמים של עשרת הדברות ראשונות ואחרונות והכפל הנמצא בחלק מהם וכו' ואם משפטן להיות כפולים מאיזה טעם שיהיה וכמנהג קצת קהלות שמטעימין את כלם בקריאתם וכו'. וכן כתב שיש שקוראים את הקמץ והפתח יחדיו, וז"ל: והקורא שתי הנקודות יחד לנו"ן ויו"ד של פני, ולצד"י והי"ת של תרצה, טעות גדולה היא ומשתקין אותו בנייה, הוא הדבר אשר לא דברו ה' ותועי רוח שבזדים מלבם דברים אשר לא כן ומכשילים את הרבים לשגות מאמרי דעת עתידים ליתן את הדין.

וכן מהר"י חביב אחר שביאר החילוק שבין העליון לתחתון וענינם, כתב: ואולי יגיע תועלת לשום תלמיד מענין המשל הזה מלבד תועלת הנמשל, והוא, שיהיה מלקרות ב' הנקודות בקריאה אחת כגון להדגיש יו"ד פני כאילו היא נקודה בפתח וכיוצא בזה.

וכן אנו מוצאים באור תורה שכתב שפעם אחת היה בסוד ישרים חכמים ונבונים, ושאל השואל למה היו"ד של תיבת פני מנוקדת בפתח, ולא ידעו להשיב ע"ז תשובה נכונה וראויה. ואחר שביאר זאת כתב שכשתבוא מילת פני בסוף פסוק תנקד בקמץ, והפתח לקורא ברביע, אבל לא שהיה ליו"ד של פני נקודה כלל.

וכן ביוסף אומץ (סימן תקי"ג) כתב: ואגב זה אמרתי לפרש אופן קריאת ניקוד עשרת הדברות, שראיתי רובא דעלמא והחזנים דמטעא טעו בהו, והוא, שיש כמה אותיות נקודות בשני נקודות, כגון פני בקמץ ובפתח, וכן תרצה וכו', ולכן סבורים העם שיש להיו"ד והי"ת נקודה, ובהם המה מוציאים המלות ממשמעותם, כי אין להם שום פירוש בקריאה זו.

עוד ניתן לראות על השיבוש הזה, מהערת המסורה שנמצאת במקראות גדולות ויניציאה רפ"ה (ובעקבותיו בכמה דפוסים נוספים) על תיבת פָּנֶיךָ, וז"ל: כן דינו למאן דיליף רזא. ע"כ. כלומר שהיו"ד מנוקדת בפתח ויש לזה טעם ע"פ הסוד. אך ברור שזהו שיבוש של המדפיס שחשב שהיו"ד נקראת בפתח. וכבר כתב באור תורה על דבריו שדברי רוח הן.

ומכל זה אנו למדים על השיבוש שרווח בימים בהם עדיין לא הופרדו מערכות הטעמים זו מזו, לערבבן ולקרות בשתי מערכות הטעמים יחדיו, או לחלקן בצורה לא נכונה.

הראשונות בפסוק אחד, בשונה משאר הדברות שכל דיבור הוא פסוק לעצמו. ונתן לכך טעם שהוא לסימן ששניהם נאמרו מפני הגבורה.¹⁶

להטעמה הכפולה בתיבת עֲבָדִים היו שתי גרסאות בספרים, היו שהטעו בסוף פסוק ואתנחתא, והיו שהטעו בסוף פסוק ורביע. והכריע האור תורה שבטעם התחתון תיבת עֲבָדִים מוטעמת בסוף פסוק, ובעליון באתנחתא, ואילו את הרביע מחק מכל וכל,¹⁷ וכן הסכים המנחת שי. ואילו ר' שלמה דובנא בעל התיקון סופרים הכריע להיפך, ומחק את האתנחתא וקיים את הרביע, שבטעם התחתון תיבת עֲבָדִים מוטעמת בסוף פסוק, ובעליון ברביע.

ח. הקושי על שיטות חלוקה אלו:

אם נטעים את תיבת עֲבָדִים באתנחתא בטעם העליון, יקשה: תיבת עֲבָדִים ותיבת לְשׁוֹנָי מוטעמות שתיהן באתנחתא, והרי הוא מן הנמנעות שיהיו שתי אתנחתות בפסוק אחד, ואין כמותו בכל המקרא.¹⁸ עוד יקשה: בכל המקרא לא יבוא הטעם סגול אחר האתנחתא, וכאן בא סגול בתיבת תַּעֲבָדְם אחר האתנחתא שבתיבת עֲבָדִים.¹⁹ (ומחמת קושיית אלו, העדיף רש"י את נוסח הרביעי).

ואם נטעים ברביע, ג"כ יקשה: ברור לעין שהפסק הענין בתיבת עֲבָדִים, גדול יותר מן ההפסק בתיבת אֶל-לִיָּךְ, וכיצד יתכן שתיבת אֶל-לִיָּךְ מוטעמת בזקף שהוא מפסיק גדול מן הרביע שבתיבת עֲבָדִים.²⁰ עוד יקשה: לעולם לא יבוא זקף לפני הסגול, וכאן הסגול במילת תַּעֲבָדְם בא אחר הזקף שבמילת אֶל-לִיָּךְ.²¹ עוד יקשה: לא מצאנו מעולם שלושה רביעים לפני סגול, וגם הימצאות שני רביעים

¹⁶ וכבר הקדימו בזה החזקוני, אלא שהחזקוני כתב שבדיבור אחד נאמרו, אך נראה ברור שכוונתו לומר מפני הגבורה שמענו, שהרי בדיבור אחד נאמרו נאמר על זכור ושמור, ולא על אנכי ולא יהיה לך, וכמו שהעיר רמ"ע על דבריו (וראה לקמן הערה ס"ז שמבואר בדברי החזקוני שלא כתב כן על הטעם העליון, אלא על הטעם התחתון). וכן במשאת בנימין ביאר כהאור תורה שהוא משום שמפי הגבורה שמענו.

¹⁷ בפרשת יתרו כתב האור תורה לחלק בין הדברות שבפרשת יתרו לאלו שבפרשת ואתנחתא, שבפרשת יתרו תיבת עֲבָדִים מוטעמת באתנחתא בטעם העליון, ובפרשת ואתנחתא מוטעמת ברביע בטעם העליון. אך לבסוף בפרשת ואתנחתא חזר בו ומחק את הרביע בשני המקומות, וקיים רק את גירסת האתנחתא, כנראה משום שכך היה הנוסח ברוב כתבי היד שהיו לפניו.

¹⁸ אי היתכנות של ב' אתנחתות בפסוק אחד מוכח מדרך המקרא, שאין כן בשום מקום אחר במקרא. וכן מפורש בספר טעמי המקרא המיוחס לר' יהודה בן בלעם, שכתב (מעט לפני שער הזקף) לעולם לא תבאנה שתי אתנחתות בפסוק אחד לפי שהיא תנהג מנהג מחצית הפסוק. וכן כתב ר' משה הנקדן (בראש שער הנגינות בספר דרכי הניקוד והנגינות) שלא יבואו לעולם שני אתנחתות בפסוק אחד. וכן בספר מחברת התיג'אן כתב שא"א שימצאו ב' בפסוק אחד לפי שהיא ממצעת הפסוק, וא"א שימצא לו שני אמצעיים. וכן כתב הגר"א (דקדוק ופירוש על התורה, ד"ה והארץ).

¹⁹ בכל המקרא לא נמצא לעולם סגול אחר אתנחתא, וכן כתבו רז"ה (שערי זמרה, שער ראשון פתח ד'), הגר"א (דקדוק ופירוש על התורה, ד"ה והארץ), בינת מקרא, תלמוד לשון עברי (סימן שפ"ט).

²⁰ ברור לכל המתבונן קצת בפסוק הטעמים, שהטעם רביע הוא מפסיק פחות מן הזקף, וכן משמע ברש"י חגיגה ו' ע"ב ד"ה לפסוקי טעמים, וכן כתבו כל מדרגי הטעמים (רז"ה, הגר"א, בינת מקרא, ועוד).

²¹ בספר בינת מקרא אחר שכתב שלעולם לא יבוא סגול אחר זקף, כתב שמה שמצאנו בעשרת הדברות לפי הטעם העליון שמילת אֶל-לִיָּךְ בזקף, ואחריו וְלֹא תַעֲבָדְם בסגול, הוא טעות דמוכה, וממקומו מוכרע, דהאידך יהיה מילת אֶל-לִיָּךְ בזקף, ואחריו מבית עֲבָדִים ברביע המפסיק פחות מזקף, והרי נראה לעין שתיבת עֲבָדִים הוא סוף ענין, עכ"ד. דהיינו שדחה את נוסח הזקף, מחמת ב' קושיות אלו, וכתב שהטעמה זו אינה אפשרית, אך לא הביא פתרון לכך.

ובספר מסלול (דף צ"ו ע"ב הערה ה') ניסה לתרץ את קושיית הבינת מקרא, וכתב, שכיון שכאן הזקף רחוק מאד מהסגול, לכן אין כדאי כ"כ לערער עליו ולהשמיטו משם, וגם שחלק זה ארוך מאד עד שכמעט א"א שלא לחלקו בזקף. אך ברור שזהו יישוב דחוק הבא ליישב את מציאות הספרים, ואינו עונה על השאלה כל צרכה.

לפני סגול זו תופעה נדירה ביותר הנמצאת רק פעמיים בכל התנ"ך, וכאן יש שלושה רביעים לפני הסגול, בתיבות עֲבָדִים, עַל-פָּנֵי, לְאֶרֶץ^ט.

ובין למטעמים באתנחתא ובין למטעמים ברביע, יקשה עוד: כל מטרת חלוקת הטעם העליון היא, שכל דיבור יהיה נקרא בפסוק בפני עצמו, וכיצד יתכן לומר ששני דברות יחוברו בפסוק אחד, שבכך יעקר עניין הטעם העליון?

ט. החלוקה המקורית של מערכות הטעמים:

ומחמת קושיות אלו, וכן מחמת הראיות שיובאו להלן, מוכח שהחלוקה הנכונה אינה כפי שהניחו אור תורה ורש"ד שהסוף פסוק שייך לטעם התחתון, אלא ההיפך הוא הנכון, האתנחתא שייך לטעם התחתון שמחבר את הפסוק הזה עם הפסוק הבא, ואילו הסוף פסוק שייך לטעם העליון שמפריד בין שני הדברות^{טא}.

וכך היא החלוקה של הפסוק הראשון בשתי המערכות:

טעם תחתון: אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עֲבָדִים לְאִי-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-פָּנֵי:

טעם עליון: אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עֲבָדִים:

ע"פ חלוקה זו הוסרו כל הקושיות: אין כאן שתי אתנחתות בפסוק אחד. אין כאן סגול אחר אתנחתא. אין כאן זקף לפני רביע. אין כאן זקף לפני סגול. אין כאן שלושה רביעים לפני סגול. ואין בטעם העליון שני דברות בפסוק אחד.

י. הראיות לחלוקה זו:

כמו כן, הראיות לנכונות חלוקה זו רבות וחזקות מאד, הן ראיות שבטעם העליון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים, והחלוקה היא לעשרה פסוקים ולא לתשעה, והן ראיות שבטעם התחתון הפסוק הראשון מסתיים רק בתיבת פָּנֵי, והחלוקה היא לשנים עשר פסוקים ולא לשלושה עשר:

^ט אמנם, קושיא זו אינה מוכרחת לגמרי, כיון שכאן יש הרבה מילים לפני הסגול, אך מ"מ מורגש שיש קושי להטעים כ"כ הרבה רביעים לפני סגול.

^{טא} והיישוב ששני הדברות הראשונים נקראים בפסוק אחד משום שמפי הגבורה שמענום, קשה הוא, שהרי כל מטרת הטעמת הטעם העליון היא לחלק כל דיבור בפסוק בפני עצמו, ואין מקום בזה לסברא כגון זו.

ועוד, הלא אע"פ שנאמרו מפי הגבורה, נאמרו אחד אחד, וא"כ הפסוק הראשון ראוי להיות פסוק לעצמו גם בטעם העליון (טענה זו כתב רמ"ע מפאנו לחזק דבריו שהפסוק הראשון נקרא לעצמו גם בטעם העליון).

ועל טענת רז"ה שהטעם העליון הוא בבחינת כתיב, ועיקרו הוא חלוקה ע"פ אופן כתיבת הפרשיות, ומכיון שיש הפסק סתומה או תוחה בין כל דיבור ודיבור לכן כל דיבור הוא פסוק בפני עצמו בטעם העליון, ומשום הכי דברות אנכי ולא יהיה לך הם דיבור אחד משום שכתובים בפרשה אחת. הנה כבר דחו האחרונים את דבריו שלא שייך בזה קרי וכתוב (כמבואר לעיל הערה ח'). ועכ"פ, דבריו בזה גם לא יתכנו, שהרי בדיבור לא תחמוד יש פרשה באמצעו, ובכ"ז הוא רק פסוק אחד בטעם העליון.

^{טא} הראשון שכתב והוכיח שבטעם העליון הפסוק מסתיים בתיבת עֲבָדִים הוא ר"ה (ואמנם היו שכתבו בפשיטות, ע"פ ספרים שהיו בידיהם, שהפסוק הראשון הוא ללא הטעמה כפולה כלל, עיין הערה ס"ד. ויש לציין שבעל אהל משה כתב כן לפני ר"ה, אלא שכתב שזה רק בדברות שבפרשת יתרו, אך בדברות שבאותה פרשה שני הדברות הם פסוק אחד, והספרים טעו והעתיקו הטעמים הכפולים מואתחנן ליתרו, והוכיח כן ממניין הפסוקים של פרשת יתרו וואתחנן, והשיבוש של מקראות גדולות ויניציאה במנין פסוקי פרשת וואתחנן היה בעוכריו, עיין הערה נ"ו. וכיו"ב כתב גם בסוף ספר הכתב והקבלה, וגם הוא נלכד בשיבוש של דפוס ויניציאה הנ"ל).

והראשון שכתב והוכיח שבטעם התחתון הפסוק מסתיים בתיבת פָּנֵי הוא הרב חיים ברכר (בהערותיו לתנ"ך יהואש).

אופן התרגום: במחזורים קדומים לחג השבועות המשלבים תרגום בקריאת התורה^{טב}, וכן בראשונים המפרטים את סדר קריאת התורה בשבועות^{טג}, וכן בכתבי יד של התורה המשולבים עם תרגום המופיע אחר כל פסוק בטעם העליון^{טד}, בפסוק הראשון מופיע התרגום אחר תיבת עֲבָדִים ולא אחר תיבת מִצְרַיִם^{טה}, ומוכח שבטעם העליון תיבת עֲבָדִים מוטעמת בסוף פסוק, והדברות מחולקת לעשרה פסוקים ולא לתשעה.

מנהג התימנים: מסורת התימנים מימי קדם לקרוא בטעם העליון בלבד, והטעם התחתון אינו קיים אצלם כלל, ומנהגם הוא לחלק את הדברות לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים, וכך מוטעם בכל ספריהם.

ראשי פסוקי העליון: יש רשימת מסורה של בני בבל (שנהגו בטעם העליון בלבד), בה מפורט לפי סדר הפסוקים כל המסירות על הפסוק, ובכל תחילת פסוק נמסר "ריש פסוק", ובעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן^{טז} ראשי הפסוקים הם: אנכי, לא יהיה, לא תשא, שמור, כבד, לא תרצח, ולא תנאף, ולא תגנב, ולא תענה, ולא תחמד. ומוכח שלא יִהְיֶה לָךְ הוא ראש פסוק בטעם העליון.

כתבי יד המטעמים טעם עליון בלבד: ישנם כמה כתבי יד שאינם מטעמים את הדברות בטעמים כפולים, אלא בטעם עליון בלבד^{טז}, וכולם מטעמים את תיבת עֲבָדִים בסוף פסוק, ומוכח שכך הוא בטעם העליון.

כתב יד בבלי: ישנו כתב יד קדום, המנוקד בניקוד בבלי, שנהגו שם רק בטעם העליון בלבד כמנהג בני בבל, והדברות מחולקות בו לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים^{טז}.

^{טב} כן הוא במחזור וורמייזא כתב יד (ירושלים 4-781, נכתב בשנת ה' אלפים ל"ב), ובמחזור מינכן כ"י (מינכן 4, נכתב בסביבות שנת ה"א נ'), ובמחזור נירנברג כ"י (ציריך יסלון 9, נכתב בשנת ה"א צ"א), ובמחזור פארמה כ"י (פארמה 1002, נכתב בסביבות שנת ה"א ק"י), ועוד. וכן העיד ר"ה שהוא במחזור כתב יד משנת ה' אלפים י"ח שהיה לפניו (כ"י מינכן 617).

והטעם שמשולב בהם תרגום בקריאת התורה, הוא משום המנהג האשכנזי הקדום לתרגם את הקריאה בחג השבועות, עיין לעיל פרק ד'.

^{טג} מחזור ויטרי סימנים רצ"ט - שי"א.

^{טד} כן הוא בכתבי היד: וטיקן 448, מינכן 2.

אמנם, שלא כבמחזורים, לא כל כתבי היד של התורה עם תרגום מתרגמים ע"פ פסוקי הטעם העליון, אלא יש כתבי יד שמתרגמים אחר הפסוק הקצר ביותר, בין אם הוא בטעם העליון ובין אם הוא בטעם התחתון, והיינו שבדברות לא יהיה לך וזכור מתרגמים אחר פסוקי הטעם התחתון שהם הקצרים יותר, ובדברות לא תרצח לא תנאף וגו' מתרגמים אחר פסוקי הטעם העליון שהם הקצרים יותר (כן הוא בכתבי היד: פריס 8, פריס 36, פריס 39, פריס 41, פריס 45).

^{טה} צורת התרגום במחזורים לשבועות (וכן במחזור ויטרי) היא כזו: תחילה כתוב פסוק בְּחֻשׁ הַשְּׁלִישִׁי וגו' (שמות י"ט א'), ואח"כ אקדמות מלין וכו' שהוא רשות למתורגמן מעניינא דיומא, ובסוף כתוב בירחא תליתאה וגו' שהוא תרגומו של בחזש השלישי, ואח"כ כתוב פסוק וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים (שם ב') ואח"כ תרגומו, ועל דרך זה כתוב מקרא ותרגום עד פרשת וַיִּדְבֹר אֶל-לֵהִים (שם כ' א'), שמקדמים לפניו פיוט ארוך ע"ס א"ב הפותח ארכין ה' שמיא לסיני וכו', ואח"כ כתוב פסוק וַיִּדְבֹר אֶל-לֵהִים וגו' ואח"כ תרגומו ומליל ה' וגו' בצרוף פיוט ארוך מענין הפסוק תחילתו ארעא רקדו שמיא זמרו וכו', ואח"כ כתוב פסוק אָנֹכִי עַד מִבְּתֵי עֲבָדִים, ואחריו תרגומו דברא קדמאא כד הוה נפק וכו' עם פיוט ודרש ארוך מענין הפסוק ע"פ קבלת רז"ל, ואח"כ כתוב פסוק לא יִהְיֶה לָךְ עד וַיִּשְׁמְרֵי מִצְוֹתַי, ואחריו תרגומו דברא תניינא כד הוה נפק וכו', ועל דרך זה כתוב והולך עשרת הדברים בעשרה פסוקים ובעשרה תרגומים עד גמירא, וגם הפסוקים שאחר הדברות מתורגמים פסוק ותרגום, ותרגום זה הוא תרגום ירושלמי (המכונה תרגום יונתן) בשינויים קלים.

^{טז} מסורה זו מובאת בספר המסורה ח"ג עמ' 254. מסורה זו אינה על כל התורה, וחסר ממנה גם הדברות שבפרשת יתרו, ולכן הובא כאן מעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן.

^{טז} כ"ה בכתבי היד: ירושלים 4-1547, פריס 23, פריס 30, פריס 31, פריס 51.

^{טז} כתב יד זה נמצא ע"י שמחה פינסקר, והזכירו בספר לקוטי קדמוניות (עמ' ל"ה) - ל"ז, ובספר מבוא אל הניקוד האשורי (עמ' 45 ואילך) אף הביאו בטעמיו

נקודתיים בסופי הפסוקים: ישנו כתב יד קדום שסימן נקודתיים דקות בסוף כל פסוק לפי הטעם התחתון, ונקודתיים גדולות בסוף כל פסוק לפי הטעם העליון^ט, ואחר תיבת עֲבָדִים סימן נקודתיים גדולות, ומוכח ששם הוא סו"פ בטעם העליון^ט.

סדר ההטעמה: בכתבי היד הטובים הקפידו הסופרים על סדר הניקוד וההטעמה^ט, ובכל תיבה שיש בה שני טעמים באותו מקום הקדימו את הטעם התחתון לטעם העליון^ט, ומה שהקדימו בתיבת עֲבָדִים את האתנחתא לסו"פ, מוכח שהאתנחתא שייך לטעם התחתון, והסו"פ שייך לטעם העליון^ט.

מנין הפסוקים: במנין הפסוקים שנמסרו בסוף הפרשיות^ט נמסר בפרשת יתרו על ע"ב פסוקים, ובפרשת ואתחנן על קי"ט פסוקים,

הבבליים, והוכיח מזה שבטעם העליון החלוקה הנכונה היא לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים.

^ט הנקודתיים הן תמונת הטעם סוף פסוק בטעמים הבבליים, ואילו בטעמים הטברנים תמונת הסוף פסוק היא קו קצר תחת האות, אלא שמאוחר יותר אימצו גם הטברנים את הנקודתיים בנוסף לקו שחת האות, וסימנו את שניהם יחדיו (ומשום כן בספרים הטברנים העתיקים, אין הנקודתיים מסומנים בעקביות, ויש ספרים שהם מסומנים רק בכשליש מכלל הפסוקים).

ואולי משום כך סימן הסופר נקודתיים גדולות דוקא בטעמי העליון, שהרי אצל בני בבל הסוף פסוק הוא הנקודתיים, ומכיון שהטעם העליון הוא הטעם של בני בבל, לכן סימן נקודתיים גדולות דוקא בסופי הפסוקים שלהם, שהוא עיקר המקום הראוי לנקודתיים כמנהג בבל בסופי הפסוקים.

^ז ויתכן שניתן להביא ראיה נוספת מעין זו מכ"י לניגדר B 19a בדברות שבשמות, שאע"פ שהסופר הטעים את הדברות בהטעמה כפולה, בכ"ז סימן נקודתיים רק בסופי פסוקי הטעם העליון בלבד, ובסופי פסוקי התחתון לא סימן נקודתיים כלל, ובמילת עבדים סימן נקודתיים (ואף שגם במילת לְשָׁנָי מסומן נקודתיים, נראה שהנקודתיים מאד דחוקות בין האותיות, וזו הוספה מאוחרת).

^{טא} כן הוא בכתב יד טורונטו פרידברג 9-005 (כתב יד מזרחי קדום שהובא ממצרים, וכתב לפני כאלף שנה), ע"פ עדות הרב דוד יצחקי בספר לוח ארש מהדורת אוצרנו (עמ' תקל"ח הערה 11).

^{טב} הקפדה על סדר ההטעמה ניכרת בכתבי היד: לניגדר B 19a, ששון 507, ששון 1053, לונדון 4445, ניו יורק אוסף לוצקי A44, ירושלים 4-790, קמברידג' 652, פריס 13, פריס 50.

ובכתב יד לניגדר אנו אף מוצאים שהסופר מחק ותיקן בשביל סדר ההטעמה, שבתחילה כתב תַּרְצָח, ולאח"כ תיקן את הסדר, ומחק את הטפח וסימנו לפני הסו"פ - תַּרְצָח.

וכבר הזכיר הדבר רמ"ע מפאנו וכתב שהסופרים הטובים דקדקו בסדר הניקוד וההטעמה, והקדימו את הטעם התחתון לעליון משום שקריאת הפסוקים עיקר. וכן במשאת בנימין הזכיר שהסופרים הקפידו על סדר ההטעמה.

^{טג} היינו כששני הטעמים למעלה או כששניהם למטה, כגון: מִבֵּית, מִמָּעַל, ולא כגון: אֶנְכִּי, אֶחָדִים, שאחד למעלה ואחד למטה, או כגון: וְאַמְתָּךְ, שהטעם פשוט מקומו בסוף התיבה ממש, ולכן יוקדם הגרש אף שהוא שייך לטעם העליון, משום שאינם נחשבים כבאותו מקום.

ואלו הן התיבות שההטעמה או הניקוד באים על אותו מקום (בפרשת יתרו): מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה פָנָי לֹךְ תְּמוּנָה אֲשֶׁר מִמָּעַל מִתַּחַת בְּמִים מִתַּחַת תִּשְׁתַּחֲוֶה לְשָׁנָי וְנִשְׁחָה שִׁשֶׁת וְנִשְׁחָה הַשְּׁבִיעִי שֶׁבַת לֹא מְלָאָה וְגַבְיָהּ וְגַבְיָהּ אֲשֶׁר לֹא תַרְצָח לֹא תִנָּאָף לֹא. אמנם, יש כתבי יד שמשתמשים לעיתים באותו סימן למרכא ומתג וכדומה מחמת דמיונם.

^{טד} וכן בתיבת תִּנָּאָף הסדר כך, כיון שהאתנחתא שייך לטעם התחתון, והסו"פ לעליון, אך בתיבת לְשָׁנָי הסדר הפוך, כיון שהאתנחתא שייך לטעם העליון, והסו"פ לתחתון.

ויש להעיר, שאע"פ שבכתבי היד הטובים ניכר שהקפידו על סדר ההטעמה, אין בזה הקפדה במאת האחוזים, ולפעמים נטה מזה הסופר, אלא שתמיד גם אם יש ספר שהסדר בו לא נכון, הוא מיעוט, ובשאר ספרים הסדר נכון, וכנראה נטו מזה לפעמים בשביל למנוע שיבושים (כגון תְּמוּנָה במקום תְּמוּנָה וכן מִמָּעַל במקום מִמָּעַל, כנראה בשביל למנוע טעות שהוא זקף גדול, וכן לֹא במקום לֹא, כנראה משום שהיו סופרים שבמתג לא הקפידו על הסדר). ועכ"פ, בכל כתבי היד שהקפידו על הסדר אנו מוצאים שבתיבת עֲבָדִים הסדר הוא אתנחתא ואח"כ סו"פ.

^{טו} מנינים אלו הם מבעלי המסורה, שמסרו בסוף כל פרשה על מנין הפסוקים שיש בפרשה, כמו כן הוזכרו מנינים אלו בראשונים העוסקים במלאכת המסורה, כגון המאירי בספרו קרית ספר, וכן בספר החילופים, ובמחברת התיג'אן.

ואילו לפי מספרי הפסוקים שנמסרו בסוף כל ספר יש בחומש שמות ודברים שני פסוקים יותר מאשר ע"פ מנין הפרשיות^ט, וזה משום שמנין הפרשיות הוא ע"פ הטעם העליון, ומנין הספרים הוא ע"פ הטעם התחתון^ט. ואם בטעם העליון נחבר את דברות אֶנְכִּי וְלֹא יִהְיֶה לֹךְ לפסוק אחד, ובטעם התחתון נחשיב את פסוק לֹא יִהְיֶה לֹךְ כפסוק בפני עצמו, יהיה בטעם העליון רק ע"א פסוקים ביתרו^ט וקי"ח פסוקים בואתחנן. וכן במניני הספרים יצא שבספר שמות יהיה 1210 פסוקים בעוד שנמסר על 1209, ובספר דברים יהיה 956 פסוקים, בעוד שנמסר על 955. אך אם בטעם העליון פסוק אֶנְכִּי הוא פסוק בפני עצמו, ובתחתון אֶנְכִּי וְלֹא יִהְיֶה לֹךְ הם פסוק אחד, יתאימו כל מניני הפסוקים.

ראשי פסוקי התחתון: ישנם כתבי יד שמצויין בגליונם בראשי הפסוקים איזה משני הטעמים שייך למערכת הטעם התחתון^ט, ועל פסוק אֶנְכִּי נמסר שהפשטא שייך לטעם התחתון^ט, וממילא מוכרח

^{טז} מניני פסוקי הפרשיות שנמסרו בחומש שמות הם כדלהלן: שמות - קכ"ד, וארא - קכ"א, בא - ק"ו, בשלח - קי"ו, יתרו - ע"ב, משפטים - קי"ח, תרומה - צ"ו, תצוה - ק"א, תשא - קל"ט, ויקהל - קכ"ב, פקודי - צ"ב. אם נמנה את הכל יחד נקבל 1207 פסוקים. בעוד שבמסורה המוסרת על מנין הספר נמסר על 1209 פסוקים. מניני פסוקי הפרשיות שנמסרו בחומש דברים הם כדלהלן: דברים - ק"ה, ואתחנן - קי"ט, עקב - קי"א, ראה - קכ"ו, שופטים - צ"ז, תצא - ק"י, תבוא - קכ"ב, נצבים וילך - ע', האזינו - נ"ב, ברכה - מ"א. אם נמנה את הכל יחד נקבל 953 פסוקים. בעוד שבמסורה המוסרת על מנין הספר נמסר על 955 פסוקים.

(יש להעיר, שבפרשת בא ובפרשת ואתחנן נמסר במקראות גדולות ויניציאה רפ"ה על מנין מוטעה, בא - ק"ה, ואתחנן - קי"ח, ובעקבותיו מודפס כן ברוב הדפוסים. אך מנין זה הוא משבוש, שלפי הפסוקים שבידינו יש בפרשת בא ק"ו פסוקים ובפרשת ואתחנן קי"ט פסוקים, וכן נמסר בכתבי היד: לניגדר B 19a, ששון 507 (בפר' ואתחנן, אך בפר' בא יש שם טעות מוכחת, שמסר על קכ"ט פסוקים), ששון 1053, ניו יורק אוסף לוצקי A44, קמברידג' 652, וכן כתב המאירי (קרית ספר ח"ב), וכן כתב בספר החילופים (מישאל), וכן כתב במחברת התיג'אן. ועיין לעיל הערה מ"א שיש ששגו במנין הפסוקים בעקבות השיבוש במקראות גדולות).

^{טז} והטעם לחלוקה זו ברור, שהרי בבבל סיימו בכל שנה את התורה, כמנהגנו היום, ולכן חילקו את התורה לפי פרשיות, ומסרו על מניני הפרשיות, ואת מניני הספרים לא הוצרכו למסור מאחר שזה עולה לבד ע"פ מנין הפרשיות. אך בא"י היו מסיימים את התורה רק אחת לג' שנים (כדאיתא במגילה כ"ט ע"ב), וממילא לא מנו לפי הפרשיות, אחר שלא היתה אצלם חלוקה זו, ומנו רק את פסוקי הספרים, ולכן מנין הספרים, שהוא המנין של בני מערבא, תואם את הטעם התחתון שהוא מנהג מערבא, ואילו מנין הפרשיות, שהוא המנין של בני בבל, תואם את הטעם העליון שהוא מנהג מדינחאי.

^{טז} ובחומש העמק דבר ניסו ליישב זאת בתירוץ דחוק שמנין ע"ב הוא ע"פ הטעם העליון, אלא שלא תחמוד נחשב כב' פסוקים משום הפסק הפרשה שבאמצעו. וחזין ממה שהוא טעם זר מאד, כי מה ענין הפסק הפרשה לענין מנין הפסוקים, הנה הוא גם נסתר ממקומות אחרים, שאם כן גם בפסוק וְהָיָה אֶחָדִים הַמִּנְפָּה (במדבר כ"ו א'), ובפסוק וְנִשְׁחָה שִׁשֶׁת וְנִשְׁחָה הַשְּׁבִיעִי (דברים ב' ח'), היה צריך להוסיף במנין הפסוקים, שהרי יש בהם פיסוקא באמצע פסוק (ועיין בסוף ספר הכתב והקבלה שדחה ג"כ אפשרות כזו שמנין הפסוקים הוא משום הפסק פרשה שבאמצע הפסוק).

^{טז} הטעם התחתון נקרא בכתבי היד "טעמא קדמא" (וגם בהקפדה על סדר ההטעמה, הטעם התחתון הוקדם לעליון). בכ"י ששון 507, נמסר בצידי הפסוקים כך: אֶנְכִּי טעמא קדמא, לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ טעמא קדמא, לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה טעמא קדמא, וְנִשְׁחָה טעמא קדמא, וְנִשְׁחָה טעמא קדמא, שִׁשֶׁת טעמא קדמא, וְיוֹם טעמא קדמא. וגם בואתחנן מוסר באופן זה (אלא ששם מוסר שְׁמוֹרָה במקום וְנִשְׁחָה, וכן מוסיף פסוק וְנִשְׁחָה).

כמו"כ ישנם עוד כתבי יד שמוסרים על חלק מהפסוקים מה הוא טעמא קדמא, אך לא בכל הפסוקים כמו בכ"י ששון הנ"ל (וכנראה שכל סופר ציין לפי מה שנראה בעיניו שעלולים לטעות בו), בכ"י לניגדר פירקוביץ EVR 1 c II נמסר טעמא קדמא לצד הפסוק אנכי בלבד (בספר דברים, חסר בשמות). בכ"י וטיקן 448 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: אנכי, לא יהיה לך, זכור, ששת ימים, ויום השביעי, לא תרצח, ובדברים נמסר לצד הפסוק אנכי בלבד. בכ"י ניו יורק אוסף לוצקי A44 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: לא תשתחוה להם, זכור, ויום השביעי. בכ"י פריס 13 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: לא תעשה לך, לא תשתחוה להם, זכור, ויום השביעי. ובכ"י פריס 36 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: אנכי, לא יהיה לך, זכור, לא תרצח (ובשלושת כ"י אלו נמסר כך רק בשמות בלבד).

שתיבת עֲבָדִים מוטעמת בטעם התחתון באתנחתא, ולא בסוף פסוק⁸⁰.

לא יִהְיֶה לָךְ אינו ראש פסוק: בכתב יד מדויק המוסר בראשי הפסוקים של הטעם התחתון, איהו הטעם השייך לתחתון, מוסר כן בכל ראשי פסוקי הטעם התחתון שיש בהם הטעמה כפולה, אך על לא יִהְיֶה לָךְ לא מוסר כלום, ומוכח שאינו ראש פסוק בטעם התחתון⁸¹.

יא. הנראה בהשתלשלות שינוי נוסח הספרים:

בספרים הקדומים היו אך ורק מערכת של אתנחתא ומערכת של סוף פסוק, כזה: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא־יִהְיֶה־לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל־פְּנֵי⁸², והחילוק היה שבטעם העליון הסו"פ במילת עֲבָדִים, כזה: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: ובטעם התחתון הסו"פ בתיבת פְּנֵי, כזה: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא־יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל־פְּנֵי:

לאחר מכן לא הובן לשם מה הונחו בפסוק זה טעמים שונים בטעם התחתון, אחר שגם הוא ראוי להיות בפסוק בפני עצמו כמו בטעם העליון, ומחמת כן הטעימו את הסו"פ שבתביבת עֲבָדִים גם בטעם התחתון⁸³.

⁸⁰ אלו הם כתבי היד המוסרים על פסוק אנכי שהוא מוטעם בפשטא בטעם התחתון: ששון 507 (בשמות ובדברים), וטיקן 448 (בשמות ובדברים), לניגד פירקוביץ EVR 1 c II (בדברים, חסר בשמות), פריס 36 (בשמות בלבד). ועיין בפירוט בהערה לעיל.

⁸¹ שהרי הפסוק מוטעם: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. ואם תיבת אָנְכִי מוטעמת בפשטא בטעם התחתון, מוכרח שאחריו יבוא מונח זקף ולא מונח אתנחתא שאינו בא אחר פשטא, ואם כך, האתנחתא שייכת לטעם העליון, וממילא גם הסוף פסוק שייך לעליון, שהרי לא יתכן שהוא מוטעם באתנחתא גם בתיבת אֶל־לִהִיד וגם בתיבת עֲבָדִים.

⁸² כ"ה בכ"י ששון 507, עיין לעיל הערה נ"ט. אמנם, יש לציין, שאע"פ שעל כל פסוקי התחתון שיש בהם הטעמה כפולה, מוסר איזה מהם שייך לתחתון, גם בשמות וגם בדברים, על הפסוק לא תרצח לא מוסר כלום, לא בשמות ולא בדברים, וכנראה הוא לרוב פשיטות, משום שבטעם התחתון שהוא ע"פ חילוק הפסוקים הרגילה לא יתכן פסוק עם ב' מילים בלבד (כמובא לעיל הערה י").

⁸³ זהו הנוסח המופיע בכתבי היד הקדומים שנכתבו לפני כאלף שנה: כתב יד לניגד B 19a שנכתב בשנת ד' אלפים תשס"ט (1009). כתב יד ששון 507, כתב יד ששון 1053, כתב יד לונדון 4445, שנכתבו במאה העשירית למניינם, לפני למעלה מאלף שנה (ואין אנו מוצאים בכתבי היד העתיקים את שאר הנוסחאות, דבר המעיד שנוסחאות אלו אינן נוסחאות קדומות, אלא נוסחאות שנוצרו במשך השנים).

כמו כן, כן הכריע האור תורה שמחק את גרסת הרביע וקיים רק את האתנחתא וסו"פ, כנראה ע"פ רוב הנוסחאות שהיו לפניו, וכתב האור תורה בהקדמתו שהגהותיו נעשו ע"פ עשרה כתבי יד או יותר, וחלקם בני חמש מאות או שש מאות שנה לפניו (והדפים ספרו לפני כארבע מאות שנה (בשנת שע"ח), וא"כ כתבי היד בני תשע מאות או אלף שנה).

⁸⁴ ויש סופרים שתיעדו את מנהג הקריאה שלא חילק בין הטעם העליון לתחתון בפסוק הראשון, ומשום כך אנו מוצאים ספרים שיש בהם רק טעם אחד בלבד בפסוק הראשון, כמו בכתב יד פריס 19, וכן העיד ר"ה ש"כ בחומש ישן שתחת ידו ובחומש סונצינו רמ"ח.

וכן מהר"י חביב, רמ"ע מפאנו, שו"ת הלכות קטנות (ס' ע'), ושו"ת בני יהודה (ח"ב ס' כ"ו), נקטו ע"פ הספרים שהיו לפניו, שבפסוק הראשון אין הטעמה כפולה.

וכן מדברי החזקוני ניתן לדייק שהיו לפניו גם ספרים שהטעימו טעם אחד בלבד בפסוק הראשון, שהרי כתב שבדברות לא יהיה וזכור יש בהם נגינות גדולות וקטנות, ולא פירט את מערכות הטעמים, ואילו בדיבור הראשון פירט את טעמי הנגינות הגדולות אחד לאחר, וכתב: כיצד, בתיבת אנכי פשטא, ובתיבת א-להיך זקף קטן, ובתיבת הוצאתיך תלישא, ובתיבת מארץ מצרים קדמא ואולא, ובתיבת עבדים רביעי. ע"כ. וכנראה עשה כן משום שבשאר הדברות היו הטעמים בכל הספרים ולא הוצרך לפרט, אך בדיבור הראשון לא היו הטעמים בכל הספרים

מכיון שגם בטעם העליון וגם בטעם התחתון הטעימו את תיבת עֲבָדִים בסו"פ, מערכת האתנחתא נעשתה מיותרת, ומכיון שכך, הפכו הקוראים את היוצרות, והטעימו בטעם העליון את תיבת עֲבָדִים באתנחתא, וחיברו את דיבור אָנְכִי עם דיבור לא יִהְיֶה לָךְ, באופן זה: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה־לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל־פְּנֵי וגו'. ואילו בטעם התחתון קראו אותו כפסוק בפני עצמו, באופן זה: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים⁸⁴.

מכיון שבקריאה באופן זה יש בטעם העליון שתי אתנחתות בפסוק אחד, וזה לא יתכן, הגיהו הסופרים את הספרים, ומחקו את האתנחתא שבתביבת עֲבָדִים בטעם העליון, והטעימוהו ברביעי, ומכיון שלא יתכן להטעים רביעי אחרי מרכא טפחא, הוסיפו טעמים כפולים גם על תיבות אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כדי להטעים את הרביעי כהוגן, כזה: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. שבטעם העליון החלוקה היא כך: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה־לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל־פְּנֵי וגו'. ובטעם התחתון החלוקה כך: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: לֹא יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל־פְּנֵי: אך

ולכן פירטן (אמנם, יתכן שבחלק מספריו היו הטעמים אתנחתא וסו"פ, ובא לומר שהעיקר ברביעי וסו"פ).

וכן המשתא בנימין, שנקט שיש טעמים כפולים גם בפסוק ראשון, עכ"ז הזכיר שיש ספרים שמטעימים בפסוק ראשון רק טעם אחד.

ואף רמ"ע שנקט שבפסוק ראשון יש רק הטעמה אחת, היו לפניו ספרים המטעימים בהטעמה כפולה גם בפסוק ראשון, אלא שלא קיבלם, שהרי כתב: והנה אנכי לא תשא כבוד לא תחמוד ד' דברות הם שכל דיבור מהם שלם בפסוק א' וראוי שלא ימצא בהם כפל הטעמים כלל, וכן תראה בכל אלה, וזולתי בדיבור אנכי שנמצאו בו בספרים טעמים כפולים, עכ"ל. כלומר שהיו לפניו גם ספרים שהטעימו טעמים כפולים בדיבור הראשון.

כמו כן ישנם כתבי יד שבהם מופיעה חלוקת טעמים זו: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (כן הוא בכתבי היד: וטיקן 448, מדריד 1, מדריד 2, פריס 11, פריס 36, פריס 43, פריס 45, ובדפוס ליסבון רנ"א ואתחנן). דהיינו שהטעמים הכפולים מופיעים רק בג' התיבות הראשונות, שמערכת אחת קוראת אותם אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד באתנחתא, ומערכת שניה קוראת אותם אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד בוקף, אך לשתייהן הסו"פ הוא בתיבת עֲבָדִים. ולחלוקה זו אין שום טעם, שהרי כל שינויי הטעמים נובעים אך ורק מחלוקה שונה של הפסוקים, ואם הפסוק מסתיים באותו מקום, אין שום טעם לשינוי בהטעמה. ונראה שזו התפתחות נוספת של השיבוש, שאחר שבשתי המערכות הטעימו את תיבת עֲבָדִים בסוף פסוק, וראו הסופרים שיש בספרים ב' מערכות טעמים גם בפסוק הראשון, הוצרכו לחלק באופן זה שבמערכת אחת מוטעם באתנחתא, ובמערכת אחת מוטעם בוקף. ולפ"ז ניתן להבין ג"כ את ההטעמה המוזרה הזו: אָנְכִי יִי אֶל־לִהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (דפוס ליסבון רנ"א, יתרו), שהסופר ראה צורך לשנות את מיקום ההפסק הגדול שבפסוק, שאם לא כן לא יובן כלל מדוע יש חילוק בין הטעם העליון והתחתון אם תיבת א-להיך מוטעמת בוקף או באתנחתא, אך לפי תיקון זה החילוק בין המערכות הוא היכן מקום ההפסק הגדול, למערכת אחת הוא בתיבת א-להיך, ולמערכת שניה הוא בתיבת הוצאתיך.

⁸⁵ ונראה שבזמנו של בעל הטורים כבר היתה נפוצה טעות זו שחילקו בטעם התחתון את הפסוק הראשון לשני פסוקים, שכתב: זכור. זה הפסוק שביעי ומתחיל ב' וכו' וה' תיבות בפסוק זכור וכו'. עכ"ל. ובאמת הוא פסוק שיש מתחילת הדברות, ורק אם נחלק את הפסוק הראשון לשני פסוקים הוא יהיה פסוק שביעי. אך אינו מוכרח, ויתכן שכוונת בעל הטורים למנות מהפסוק וירד משה אל העם וגו', ששם מתחיל תיאור הידיה לשם אמירת הדברות, ולכן הוא פסוק שביעי, ומשום כך יש דפוסים שהעירו על דברי בעל הטורים שכתב שהוא פסוק שביעי (כן הוא בכמה חומשים, כגון מהדורת נטר, שנדפס ווין תרי"ט, לע"ע לא נתברר לנו מי הוא המעיר הראשון), וכתבו: כך היה במסורתו, והיינו שהבינו בפשיטות שכוונת בעל הטורים לחשב מפסוק וירד משה, וכיון שהם חילקו את הפסוק הראשון לשני פסוקים, ממילא הוא פסוק שמיני, ולכן העירו כן.

גם תיקון זה לא פתר את כל הקושיים¹⁰ המוכיחות שהטעמה זו אינה מקורית, אלא היא תוצאה של שינויים ותיקונים¹¹.

למעשה, הטעמה זו נתקבלה באופן מובהק, עד שכיום זהו הנוסח הנפוץ ביותר בקרב הקוראים ובמרבית הדפוסים¹², אע"פ שהקושיים עליו חזקות מאוד, וההוכחות מעידות שאינו הנוסח המקורי, ואף אור תורה ומנחת שי לא הסכימו לנוסח זה. ונראה פשוט שראוי ונכון לשוב לנוסח המקורי שיצא מידי בעלי המסורה, ולא לקרוא בהטעמה זו שאינה ההטעמה המקורית¹³.

יב. הצגת עשרת הדברות בחלוקתן הנכונה:

עשרת הדברות שבפרשת יתרו בטעם עליון: אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: לא יהיה לך אלהים אחרים על-פני לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים | ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים | מתחת לארץ לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על-בנים על-שלישים ועל-רבעים לשנאי ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: לא תשא את שמי יי אלהיך לשוא כי לא ינקח יי את אשר-ישא את-שמו לשוא: זכור את-יומים השבת לקדשו: ששת ימים תעבד ועשית כל-מלאכתך ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל-מלאכה אתה ובנך ויבדך עבדך ואמתך ובהמתך וגרדך אשר בשעריך כי ששת-ימים עשה יי את-השמים ואת-הארץ את-הים ואת-כל-אשר-בהם ויגזר ביום השביעי על-פני בך יי את-יומים השבת ונקדשהו: כבד את-אביך ואת-אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך: לא תרצח: לא תנאף: לא תגנב: לא תענה

¹⁰ המובאות לעיל פרק ח'.

¹¹ ויש להעיר, שאע"פ שהחוקני נקט, ע"פ הספרים שהיו לפניו, שתיבת עבדים מוטעמת ברביע (שבזמנו כבר מוטעם כן בחלק מהספרים, וכמו שמוכח מכמה כתבי יד הסמוכים לזמנו שכבר מצויה בהם הטעמה זו), מ"מ לענין חלוקת הפסוקים נראה מדבריו שחילק אותם כהוגן שבטעם העליון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת עבדים, ובטעם התחתון בתיבת פני.

שהלא כתב בראש דבריו שבשבעות "קורין כל דברת לא יהיה לך וכל דברת זכור בנגינות הגדולות לעשות כל אחת מהן פסוק אחד", ונראה מדבריו שבטעם העליון הפסוק מתחיל מלא יהיה לך, ולא מאנכי, שהרי כתב שקוראים כל דברת לא יהיה בנגינה גדולה, ולא כתב כל דברות אנכי ולא יהיה, ואף מוכרח שחילק כך, שהלא בזמנו עדיין תרגמו בשבעות, כמו שכתב בדבריו, והלא בקריאה עם תרגום חלוקת הפסוקים בכל המחזורים היא פסוק לכל דיבור, כמבואר לעיל (בראש פרק י').

ואילו בסוף דבריו נראה שקרא את שני הדברות כפסוק אחד, שכתב שם "גם דברות אנכי ולא יהיה לך יש בנגינה גדולה לעשותן שתייה פסוק אחד לזכרון שבדבור אחד נאמרו, כיצד וכו'", ולכאורה דבריו קשים מראשם לסופם (וכבר הקשה כן ר"ח, ותיירץ שהם טעמים לזכרון בעלמא ולא לקריאה כלל, ותיירצו דחוק מאד), ונראה שכונת החוקני בסוף דבריו אינה לחיבור הדברות בטעם העליון, אלא לחיבור הדברות בטעם התחתון, והיינו שהפסוק הראשון מסתיים בתיבת פני, וממילא הדיבור הראשון ותחילת הדיבור השני מחוברים בפסוק אחד, וקרא לזה בנגינה גדולה ע"פ דרכו שאין זה שם כולל למערכת העליון או התחתון, אלא בכל מערכת יש פסוקים בנגינות גדולות ויש פסוקים בנגינות קטנות (עיי' לעיל הערה כ"ד), וממילא מוכח מדבריו שחילק את הפסוקים כהוגן.

¹² גם בשו"ע הרב ובבה"ל (סימן תצ"ד), כשבאו לפרט את טעמי העליון והתחתון, פירטו זאת ע"פ הדפוסים שהיו בזמנם שמופיע בהם נוסח זה.

¹³ למעשה, כל מומחי המסורה כיום, מסכימים לדעה זו שיש להטעים בטעם העליון את תיבת עבדים בסוף פסוק, ובטעם התחתון באתנחתא. כן כתב הרב מרדכי ברויאר ז"ל (בספרו "כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא" עמ' 56-67, וכן הדפיס בתנ"כ"ם שיצאו לאור על ידו). וכן כתב הרב דוד יצחקי (במאמרו "אור חדש על טעמי עשרת הדברות", הדפס בסוף ספר לוח ארש להיעב"ץ מהדורת אוצרנו). וכן כתב הרב יעקב לויפר (בשלושת מאמריו "טעם עליון וטעם תחתון", פורסמו ב"המדיע" בתאריכים ה' בסיון, כ"ב בסיון, כ"ט בסיון תשס"ז).

וכן כתב הרב אליהו לוי (בגליון "היבטים לשוניים בפרשת יתרו", ובגליון "היבטים לשוניים בפרשת ואתחנן").

וכן כתב יוסף עופר (במאמרו "הטעם העליון והטעם התחתון בעשרת הדיברות" דף שבועי בהוצאת אונ' בר אילן מס' 238).

וכן הדפיס אהרן דותן (בתנ"ך "עדי" שיצא לאור על ידו).

נודה בזאת לכותבי המאמרים הנ"ל שנעזרו רבות בדבריהם, וכן לספריות

השונות שנעזרו בספריהם, ולשאר המסייעים המגיהים והמתקנים שסייעו לכתיבת

מאמר זה בצעה ותושיה.

ברעך עד שקר: לא תחמד בית רעך לא-תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך:

עשרת הדברות שבפרשת יתרו בטעם תחתון: אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על-פני: לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ: לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על-בנים על-שלישים ועל-רבעים לשנאי: ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: לא תשא את שמי יי אלהיך לשוא כי לא ינקח יי את אשר-ישא את-שמו לשוא: זכור את-יומים השבת לקדשו: ששת ימים תעבד ועשית כל-מלאכתך: ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל-מלאכה אתה ובנך ויבדך עבדך ואמתך ובהמתך וגרדך אשר בשעריך: כי ששת-ימים עשה יי את-השמים ואת-הארץ את-הים ואת-כל-אשר-בהם ויגזר ביום השביעי על-פני בך יי את-יומים השבת ונקדשהו: כבד את-אביך ואת-אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך: לא תרצח: לא תנאף: לא תגנב: לא תענה ברעך עד שקר: לא תחמד בית רעך לא-תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך:

עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן בטעם עליון: אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: לא יהיה לך אלהים אחרים על-פני לא תעשה לך פסל וכל-תמונה אשר בשמים | ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים | מתחת לארץ לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על-בנים ועל-שלישים ועל-רבעים לשנאי ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: לא תשא את שמי יי אלהיך לשוא כי לא ינקח יי את אשר-ישא את-שמו לשוא: זכור את-יומים השבת לקדשו: ששת ימים תעבד ועשית כל-מלאכתך ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל-מלאכה אתה ובנך ויבדך עבדך ואמתך ושורך וחמורך וכל-בהמתך וגרדך אשר בשעריך למען יגזר בך יי את-יומים השבת ונקדשהו: כבד את-אביך ואת-אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך: לא תרצח: לא תנאף: לא תגנב: לא תענה ברעך עד שקר: לא תחמד בית רעך ולא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך:

עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן בטעם תחתון: אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על-פני: לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ: לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על-בנים ועל-שלישים ועל-רבעים לשנאי: ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: לא תשא את שמי יי אלהיך לשוא כי לא ינקח יי את אשר-ישא את-שמו לשוא: זכור את-יומים השבת לקדשו: ששת ימים תעבד ועשית כל-מלאכתך: ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל-מלאכה אתה ובנך ויבדך עבדך ואמתך ושורך וחמורך וכל-בהמתך וגרדך אשר בשעריך למען יגזר בך יי את-יומים השבת ונקדשהו: כבד את-אביך ואת-אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך: לא תרצח: לא תנאף: לא תגנב: לא תענה ברעך עד שקר: לא תחמד בית רעך ולא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך:

¹⁴ ברוב הספרים הצ"י מנוקדת בפתח בטעם התחתון, אך בכתבי היד הטברנים המובהקים הצ"י בקמץ גם בטעם התחתון, והוא קמץ בטפחה.